

**Виртуални общности
срещу въображаеми общности**
Празници. Четене. Бъбрене

Александър Кьосев

На 16 ноември 1999 г. получих по своя e-mail едно от онези бродещи световни съобщения. Беше ми препратено от моя познат от Германия Герхард Чейка, редактор на сп. *Neue Literatur*, който освен на мене го беше пратил поне на 20-30 виртуални човека. Той самият го беше получил от мен неизвестната Christiane Scherer <cscherer@zedat.fu-berlin.de>. Subject-та на посланието звучеше наистина съблазнително „**Бил Гейтс раздава ПАРИ**“: и затова си заслужава то да бъде цитирано изцяло.

Скъпи приятели – струва си да опитате! След като станаха най-голямата Интернет-компания, Microsoft и AOL решиха да утвърдят Internet Explorer като най-широко разпространената програма. Затова сега те провеждат e-mail бета-тест. Когато препратите това съобщение, Microsoft ще следи пътя му в продължение на две седмици. За всеки човек, на когото изпратите това писмо, Microsoft ще ви плати 245 долара; за всеки, на когото ще го препрати той – 243 долара, а за всеки трети получател ще спечелите 241 долара. След две седмици хората на Microsoft ще се свържат с вас, за да попитат за адреса, на който да ви изпратят чека. Аз също не повярвах, но две седмици, след като получих и препратих това писмо, Microsoft ми се обадиха и ми изпратиха чек за 24 800 долара. Трябва да отговорите, преди бета-тестът да свърши. Ако някой може да си го позволи, това е Бил Гейтс. За него това са рекламни разходи. Успех!

Не повярвах, разбира се, нито дума. Кой беше този анонимен щастливец? Или по-скоро лъжец? Или дори не лъжец, а просто чиновник от отдел „Реклама и маркетинг“ на Microsoft? Очевидно цялата работа беше свързана с течащия тогава процес срещу монопола на Microsoft, българският ми скептицизъм обаче не ми попречи да маркирам целия си „mailing list“ и да кликна „Forward“: само след няколко минути или най-много часа (в България провайдерите са несвършени, а свървите – бавни) то щеше да озадачи цялата хетерогенна маса от мои познати.

Препратих го и забравих за него. Но скоро ми напомниха. На 07 Dec 1999 17:41:58 +0200 Inguss Andersons **Error! Bookmark not defined** ме изненада със следното послание: отново цитирам буквално, още повече – то е твърде лаконично.

To: kiossev@osf.bg

Някои хора са толкова евтини и невероятно наивни.

Кой беше Ингъс Андерсен? Мъж, жена, звяр или риба, или хермафродит? Съществуваше ли наистина? Впрочем аз отначало въобще не се сетих, че става дума за Microsoft, уплаших се, че това е вирус и че наивността ми е била в това да отворя съобщението... После се досетих, че ми се подиграват как съм се поддад на рекламата за наивници, ядосах се и му отговорих нещо в смисъл, че той очевидно не е никак наивен (трябваше да бъде ирония)...

Днес допускам, че Ингъс Андерсън е реално лице, някъде в безбройните американски университети. Бях влязъл в близки, почти интимни отношения с непознат човек. Той беше с неясен пол, социално положение, етнически произход, политическа принадлежност, възраст, социален статус... Не знаех и нямаше да узная никога нещо за него. Но той беше чел моето послание и му беше отговорил, отношенията ни се бяха доближили до плашещата интимност на приятелския скандал. Той си беше позволил да ме оценява и да се заяжда, аз не му останах дължен.

Как беше възможно всичко това? И какво значеше, че то е възможно? Двама души не се бяха виждали никога преди, нямаше и да се видят – и въпреки това за известен период на виртуалното време те бяха влезли в интимна общност, която им позволяваше да се скарат. А защо не – и да се сдобрят, да станат виртуални приятели, да се влюбят един в друг (ако И. Андерсън се окажеше от пол, близък до моите сексуални предпочитания)? Не знаех нищо за него/нея и въпреки това бях обиден. Тоест бях в особени face to face отношения с човек, с когото трябваше да бъда само interface to interface. Всичко само се усложняваше от факта, че рекламата на Microsoft ми беше препратена от Герхард Чейка, човек, когото познавам, уважавам и в някакъв смисъл дори обичам, а той я беше получил от неизвестната Кристиане Шерер.

Всичко приличаше на сложен казус на морална и дигитална несправедливост, в който чрез Internet бяха навързани във виртуална мрежа мои познати и непознати, българи, немци, американци, приятели, дигитални роли, търговски компании... А понеже можех да потърся справедливост от тази незаслужена обида, в цялата работа участваше потенциално целокупният ми мейлинг лист – канадци, македонци, словенци, израелци, българи, швейцарци, литовци, университети, NGO-та, правителствени канцеларии...

И така – моят e-mail беше способен да създава интриги, обиждащи и обидени, а това означава – и интимност. В почти същото време и същото отношение беше способен да бъде пазар, реклама и маркетинг. Освен това той подреждаше в странна общност приятеля ми Чейка, великия Бил Гейтс, непознатата Шерер, загадъчния Ингъс, всичките ми професионални e-mail познати и неопределено множество от непознати, към които това съобщение беше forward-вано... А може би то още обикаляше мрежите и навързваше нови и нови хора, роли, институции към това странно community...

Всъщност всеки медиум и всяка комуникативна ситуация предполага определен тип комуникативна общност. Но каква беше комуникативната общност, предположена от новия странен медиум?

Взет сериозно, въпросът за това какви общности създава WWW може да бъде решен само в сравнителен исторически и културен план. Спецификата на новия медиум и на колективните идентичности, които той създава, може да бъде описана само чрез техниката на контраста и оразличаването. Ето защо тук ще се наложи да напусна наивността си и да направя кратко историческо отклонение. Нека повтора – всъщност всеки комуникативен медиум създава общности: не само защото поради самия си характер на медиум свързва хората, а защото създава на своя вход и на своя изход конвенционални роли, типични позиции, които участниците в определен тип трябва да заемат, обвързва тези роли в система и по този начин моделира абстрактна общност от роли. Както е известно, на това се крепи и най-известната Шенън-Якобсонова схема, която вижда във всяка комуникативна ситуация възможно най-абстрактните роли: отправител – получател – съобщение – код – контекст – медиум. Онова, което ни интересува тук, са специфичните разлики в тези роли и общностни ансамбли, произтичащи от различния характер на медиума.

В *Постмодерната ситуация* Лиотар доказва, че за архаичните общества устното слово и ритуалният разказ имат точно такива функции. Разглеждайки „повествователното знание“ на племето Кашинауа, той показва, че устното разказване е символен механизъм, чрез който подобно племе възпроизвежда не само възловите социални роли в своя свят, но и вселената от индивидуални имена, които могат да заемат тези роли – т. е. че разказът фиксира комбинаториката на типовите и индивидуалните позиции на човека в света и с това е инструмент за възпроизвеждане на една архаична комунална идентичност.

Имплицитането на идентификационни техники е валидно и за други медиуми от други епохи и други култури – например за религиозната книга, нейните тълкуватели, слушатели и читатели. Големите религиозни общности възникват по принцип около сакрални книги – Ведите, Библията, Корана, Талмуда – които са крепителите на тяхната идентичност. Тези свещени и охранявани текстове определят „избрания народ“, задават списъка от позволени имена, задават устойчивите космически ориентири и юридически и морални закони, отграничават живите от мъртвите, тукашния свят от отвъдния свят, обвързват проблемите на личната социализация и личния морал с племенната съдба, гарантират връзките между поколенията – т. е. поместват – и чрез това определят личната и колективната идентичност – в една цялостна картина на мирозданието. Това се повтаря и от моделите на тяхното ползване – те са малко предназначени за индивидуално четене, типично е литургичното им възпроизвеждане или ритуалната празнична рецитация, които репродуцират и укрепват единството

на религиозния колектив. Така е и при моделите на тяхната екзагега – патристичният модел на свещеното тълкуване например с неговите четири нива – буквално, алегорическо, морално и анагогическо – прави усилие да удържи именно тази диалектика на общностната идентификация. Той непрекъснато свързва свещената история с реалната история, образцовата биография на Христос едновременно със съдбата на индивидуалната душа и със съдбата на света и християнската общност – и така съизмерва несъизмеримото¹ – превежда индивидуалната съдба в кода на колективната и обратно, като подвежда двете заедно под категориите на един трансцендентен морал. Тоест казано просто, тези книги закрепват емпиричните идентичности чрез трансцендентни парадигми. Така самото битие на религиозната книга, религиозното съдържание, както и моделите на ползване на практика укрепват една въображаема религиозна общност – в случая с християнството тя е ойкуменическа, съпада с пределите на цивилизованото човечество.

Културата на печатната книга, на нейното масово пазарно и просветно разпространение, както и на нейното индивидуално ползване – четенето – създава нови форми на общности и общностна идентичност. Както показва Б. Андерсън, при първоначалното разпространение на печатната книга всъщност се разразява конкуренция между няколко типа публики. Читателската публика около хуманистичните кръгове, ползваща латински, бавно се изолира, благодарение на софистицирането на хуманистичния латински език, който се приближава до този на Цицерон, но се отдалечава крайно от църковния латински и разговорните езици – пазарът за печатни книги на латински бавно се насища от 1450 до 1600 г. Паралелно ойкуменическото единство на християнския свят е поставено под въпрос от Реформацията и нейната култура на масовата печатна книга и многобройните нови преводи на Библията. На трето място, във връзка с общата икономическа криза на Европа към средата на XVII, век издателите и печатарите откриват нов продукт – евтината масова книга на отделните разговорни народни езици. Така в ранната модерна епоха печатната книга създава всъщност три конкуриращи се исторически аудитории – латино-езичния хуманистичен елит, протестанската публика и зараждащата се национална публика – в исторически план на последната читателска аудитория е съдено да измести останалите в бавното движение от религиозна към светска модерна култура. Появява се нов жанр, романът – който по своето масово разпространение и по своята духовна и социална роля с право е наречен *the Seculare scripture*, светско свещено писание.

Но дали тези реални читателски аудитории са онези общности, които книгата създава като специфичен медиум – дали техните емпирически граници съвпадат с моделите за идентичност, които печатната книга като медиум създава? За разлика от свещените книги печатните книги не укрепват трансцендентни основания за идентичност, не поддържат свещени и непроменливи ценности, модели и парадигми. *The secular scripture* е с променливо и вариращо съдържание, то е полифония на

¹ **Frederic Jameson.** *The Political Unconscious.* Cornell University Press, 1981.

социални гласове, то описва приключенията на героя, търсач на ценности и идентичност в свят, в който ценностите се разбягват и конкурират – в какъв смисъл тогава медиумът на книгата задава модели на идентичност?

Това налага да изоставим историческите и социологически обяснения и да се насочим за малко към теорията на книгата, четенето и читателя. Въпросът за връзката на WWW с новия тип (новите типове) общности ни отведе далеч – историческите отклонения се превърнаха в теоретически.

* * *

В своето съчинение *Interpretation Theory; the Surplus of Meaning* Пол Рикъор описва възловите трансформации, които предизвиква фактът на писмена фиксация на словото върху всички елементи от споменатата Шенън-Якобсонова схема на комуникацията. Най-общо те могат да бъдат описани като разпадане на непосредствената комуникация, неотделимо свързана с определен ситуативен контекст и обособяване на текста, който става семантически автономен. Тоест той става покояща се в себе си система от значения, която изисква да бъде разбрана сама по себе си; тя е мълчалива, самодостатъчна и не може да бъде запитана с уточняващи въпроси. Тази автономия се проявява на първо място спрямо автора, неговото намерение и значенията, които той иска да вложи в текста. Но тя се проявява и спрямо публиката – тъй като текстът по същия начин се автономизира и от всяка конкретна читателска аудитория. Независимо до какви читатели е искал да го адресира неговият автор, печатното произведение е адресирано всъщност към всеки един, който би могъл да го прочете и разбере – в потенциал към всеки един възможен читател. Тоест то е адресирано към неопределена, и в този смисъл универсална, публика. Тази неопределено-универсална публика има отворен характер – произведението си „създава“ нови и нови свои публикации. В този смисъл то увеличава кръга на комуникацията и наистина инициира нови модалности на комуникацията. По причина на това признаването на произведението от публиката е непредвидимо събитие. Но трансформациите в комуникативния акт, които следват от писаното слово, според Рикъор надскочат отчужденото авторство, семантическата автономия на текста и универсализацията на аудиторията: те засягат и най-важното – референциалния обхват на самия текст. Благодарение на своята смислова автономия писменото словесно произведение се откъсва от референция, затворена в един ситуативен предметен и контекстуален кръг – то придобива „над-ситуативна“ референциалност, започва да посочва не една ситуация, а цял един свят – ансамбъл от над-ситуативни референции.

Така печатната книга според херменевтиката на Рикъор се оказва универсализиращ инструмент – тя създава универсални форми на комуникацията, универсални модуси на читателя и читателската аудитория и в последна сметка отваря самата възможност на човека да обитава надситуативен свят. Рикъор говори за това, че книгата откъсва от тиранията на абсолютното „тук и сега“, че разширява хоризонтите на съществуващото и екзистенцията.

В този смисъл може да се говори, че книгата е медиум, който създава парадоксални „отворени“ и „празни“ универсални модели за идентификация с една пределна, универсална общност. Тя не съвпада

с реалните читателски публики, чиято емпиричност е ограничена от пазарни, религиозни, езикови и случайни исторически фактори.

Тук уместен би бил въпросът дали не е възможно да се свърже цялата култура на „универсалните“ ценности на Просвещението с тази имагинерна пределна и парадоксална аудитория, имплицирана в книгата? В каква връзка с това рамково модерно комуникативно условие са Лайбницовата идея за универсален език, Кантовият морален императив или основният резервоар на секуларни „трансцедентни“ ценности – идеята за класика, шедьоври и класиците, за които Сент Бъов казва, че са съвременници на всички епохи, а Елиът издига „не-провинциалността“ (т. е. универсалността) им като техен основен критерий?

* * *

Впрочем в тази посока бяха разработени определени български приноси към теорията на четенето през втората половина на 80-те години, за които също държа да кажа няколко думи.

В няколко свои съчинения от този период² българският литературовед и историк на културата Богдан Богданов разглежда комплексът „писане – четене – книга“ в контекста на модерните „отворени“ общества. За тях е характерна ценностна лабилност (мозаечност, несъизмеримост и конкуренция на ценностите, а не хармоничен ценностен космос) и лабилен индивид: не само ценностно подвижен, съществуващ едновременно в множество трудно съвместими ценностни системи, но и ценностно активен, търсец, нуждаещ се от универсална и цялостна ценностна среда. Именно на този неидентичен и недобре интегриран в общността индивид четенето прави важна услуга: то му предлага идеална среда (фикцията като механизъм на символично свързване на конкретно с универсално, дискретно с континуално) и идеална общност (абстрактната публика от равни четящи индивиди, граничеща с човечеството – Богданов я разглежда като имагинерна общност от типа „комунитас“). За разлика от херменевиката на Рикъор, която следва и развива, Богданов слага акцент върху една функция на четенето, насочена повече върху самия реален читател – бихме могли да я наречем „трансцендираща“ или, ако предпочитаме психоаналитични термини – „сублимативна“. За него четенето е „преобразуващо общуване“, което позволява на читателя да се промени, да стане по-приспособим към света на отвореното общество, да усвои по-добре *диалектиката на свързване на реално и идеално, на дискретно и континуално или, погледнато от друг ъгъл на зрение, на аз и не-аз, което ще рече на аз и друг, на аз и свят* (Богданов). Едрият културно-типологически и социологически мащаб на изследването позволява на Богданов да направи аналогия между функциите на четенето (респективно – писането) в културата на отвореното общество и функцията на празника в затвореното общество, който има за задача да възобнови универсалния свят и идентичността на първобитния колектив, да свърже конкретно и

² Най-интересното от тях е **Четенето, писането и литературният текст като проблеми на културата**. – Бюлетин. Социологически преглед, извънреден брой, 1987.

универсално, дискретно и континуално, да интегрира здраво индивида в общността, да ликвидира временно йерархиите в колектива и да създаде „комунитас“ – общност, както и да постави колектива и света като цяло на своеобразно изпитание. В по-късни свои съчинения³ Богданов очерта още по-ясно своето отделяне от семиотическата херменевтика на Рикъор към една обща философска антропология на литературата – той очерта по-ясно както аналозиите между четенето и празника, така и техните граници. В тълкуването му литературата се оказва трансформационен акт, който хайдегериански полага индивида в света. Писането и четенето на литература са средство човек да се откъсне от теснотата на своята емпирична ситуация, общност, но също така от своята обърканост, противоречива ценностна множественост: този трансформационен акт едновременно индивидуира читателя, но заедно с това го прави способен да се помести в една пределна, максимално отворена, универсална общност. Така частичният, мозаечен модерен индивид чрез акта на четенето/писането преодолява своята частичност и мозаечност и се интегрира в един идеален цялостен свят и в една идеална комунитас.

В тогавашната българска дискусия си позволих известни критики към антропологическата „едромасабност“ на този подход⁴. Отбелязах, че социокомуникативната верига обуславя четенето, но не съвпада с него – като преживяване на потопеност в един непосредствено даден читателски всекидневен свят то има своя собствена структура. Изхождах от разтроената идентичност на книгата като битова вещь, текст и свят: това задаваше на читателя различни модуси и възможности на реагиране: което пък позволяваше читателският акт да бъде разгледан не едностранно и нормативно като „преобразуващ акт“, а като релационна структура, в която екзистенциалното преобразуване е само възможен, а не необходим аспект. В тази релационна структура една или друга от различните читателски роли се актуализира от конкретния читател на фона на онези, които не са били реализирани: актуалността на четенето се реализира на фона на неговите потенциалности. Екзистенциалното преобразуване на читателя (осъществено чрез неговата потопеност в един цялостен и композиран, лишен от случайност свят) според моето тълкуване беше в алтернативно релационно отношение с други възможни негови диспозиции към текста: с естетическото съзercание на изящната „вещност“ на словото, с цялостна реакция (идентификация – отчуждение) спрямо тоталността на чуждото съзнание, възплътена в производението. Тоест преобразуващата читателска роля беше в непрестанна алтернатива с дистанцирано-естетическата и херменевтичната. Така в моето тълкуване актът на четене не се представяше като директна сублимация и отвеждане към универсален свят и универсална комунитас, а като напрегнато конкурентно и динамично отношение между различни светове и различни публики, които читателят със своето читателско поведение непрекъснато избира и съпоставя. Четенето е акт, който

³ **Богданов, Б.** Литература, художествен текст и произведение. – В: *Общуване с текста*. С., 1992.

⁴ Виж *Четенето във всекидневния свят, смяна на кадъра*. – В: *Общуване с текста*. С., 1992.

не повтаря задължителността на архаичния празник, а носи в самата си структура модерна свобода, непрекъснат избор и съпоставяне на читателски роли. То не извършва задължителни нормативни операции, не поставя автоматично читателя в идеалните предели на универсалното човечество – по-скоро го помества в конкуренцията на различни въображаеми светове, на различни ролеви реакции, различни общности. Самата универсална, комунитас-публика, за която говори Богданов, тук се представя отново като алтернативно отношение – тя може да бъде неясното множество на равните, преобразуващи се индивиди, но също така може да бъде и смъртно общество от типови, анонимни и повтаряеми роли – читателят е раздвоен между идеалното човечество и анонимната, стереотипна и безлична маса.

По отношение на въпросите, които тук ни интересуват – как медиумите създават общности, – моят анализ отново водеше до поле от алтернативи. Неидентичният в себе си артефакт на книгата (едновременно вещ, текст, свят и послание) му дава възможност да бъде свръх-индивидуализиран, но също да преживява себе си като Друг, но не по-малко и да бъде типов, повторим, неотличим от другите: индивидуацията, типизацията и комуникацията се оказваха преплетени в алтернативни, но взаимно предполагащи се отношения. В този смисъл се оказва, че четенето в много по-голяма степен повтаря и възпроизвежда структурата на „отвореното“ общество – причината е проста: в него отсъства **задължителността** на трансценденцията, нормативното, независещо от отделния човек, отнасяне на несъвършения индивид към друг, по-добър, идеален и цялостен свят и общност. За разлика от празника **то не налага като норма** прехода от профанно към сакрално, а оставя празната универсална дименсия във властта на индивидуалния избор и свобода. Като подкрепа на това твърдях още и че при четенето липсва санкциониращата инстанция.

* * *

В каква ситуация се оказахме? За да отговорим на първоначалните въпроси относно характера на социалната връзка, която създава Интернет, се впуснахме в исторически екскурси. Историческите и социологическите сведения за печатната книга и нейните емпирически публикации ни доведоха до извода, че моделите на идентичност и интеграция в общност, които налага новият за XV и XVI век медиум, печатната книга, не могат да бъдат постигнати чрез емпирически подход. Навлизането в теорията на четенето като комуникативен акт обаче ни доведе до трудно примирими, полемизиращи мнения. Сега сме изправени пред нуждата от пълнота на теоретичната картина – и сякаш все повече се отдалечаваме от първоначалното си питане. Бих могъл да въведа в картината и психоаналитичните интерпретации на четенето или библиотерапевтичните програми. Бих могъл да ги усложня и чрез деконструктивистко обръщане на отношенията между писане и комуникация – известно е, че в тази мисловна парадигма писането, т. е. безкрайното диференциално поле на графизмите, не произхожда, а предхожда и предполага комуникацията, то е нейно трансцендентално условие.

Смея да уверя читателя си, че опитът за пълнота на теоретическата картина не е само отклонение, и да го помоля за още малко търпение. Той ще ни снабди с важни инструменти за по-нататъшния анализ, когато се върнем към проблематиката на дигиталните медии.

Предпочитам обаче, ако ще допълвам картината на теоретическите полемики относно четенето като медиум, да се обърна към много по-фундаментални възгледи, които определяха до голяма степен тази картина през края на 70-те и 80-те години. Става дума за възгледите на рецептивната естетика и по-специално за нейния най-важен теоретик, Волфганг Изер⁵. Поради липса на място тук ще представя само най-важното понятие на неговата теория на читателския акт: понятието за имплицитен читател. При това ще го представя в една особена съпоставка. То ще бъде съотнесено с възгледите за ролята на читателя и на въображаемата, затворена в текста читателска аудитория на Бенедикт Андерсън в основополагащата му книга *The Imagined Communities*. Смисълът и функцията на тази съпоставка ще станат ясни по-нататък, в хода на анализа.

* * *

Понятието на Изер „имплицитен читател“ не предполага самотността на един абстрактен трансцендентален субект – макар самият Изер да твърди, че то (понятието) е „трансцендентален модел“, чрез който става възможно да се опишат „въздействените структури на текста“ (стр. 66). Тази категория е за Изер системата от „пред-ориентации“, която фикционалният текст предлага на своя възможен читател. Тоест „имплицитният читател“ е едновременно ориентираща и контролираща инстанция, той е текстова програма, която трябва да „стартира“ определени диспозиции и реакции на читателя и да ръководи и контролира читателския процес. Реалният читател е до известна степен доброволно във властта на тази „програма“, доброволно заема ролята, която тя му предписва.

Но тази текстова програма не предполага самотна субектност на читателската роля. Напротив, според Изер тя се опира на определена множественост от субектни позиции вътре във фикционалния текст. Условно явявайки понятието чрез социологическата категория на интеракцията и семиотическата категория на йерархическата структура от равнища, Изер го разглежда като надредна производна от сложното сплитане на перспективи в текста. Празната читателска роля е синтез на тази вътрешна за текста сложна множественост: тя е надредното отношение между повече или по-малко персонифицирани фикционални позиции, роли и гледни точки – на персонажите, на фигурите на експлицитния разказвач, на експлицитния читател, на перспективата на сюжета, на акта и стила на разказване и пр.: в този смисъл тази множественост е и микромодел за една заключена в текста йерархическа социалност. Тоест в Изеровата теория на четенето феноменологическата абстрактност на читателската „празна“ роля по необходимост се обогатява от тази вътрешнотекстова динамична и йерархична социалност, от динамичната релация от перспективи,

⁵ Wolfgang Iser, *Der Akt des Lesens* (1972) □ *Der Akt des Lesens* (1976).

позиции, гледни точки на текста, които се снемат в нея. Така за Изер в самотното око на четящия управляващите семиотични програми желаят да съберат цяло текстово микро-общество.

На второ място – реалният читател на текста извършва (тук Изер следва Уейн Буут⁶) нещо като доброволно отдаване, той сякаш сключва нещо като доброволно споразумение с автора: авторът му предлага определена читателска роля (именно ролята, зададена чрез синтезната фигура на „имплицитния читател“), която той се съгласява да заеме. Самите употребени тук метафори – **съгласие, доброволност** – имплицират общностно отношение, вариант на обществен договор, валиден за социалните роли в областта на литературата и четенето. Тук може да се продължи в посоката на Изер и да се каже, че самото съгласие на реалния читател означава, че за него предложената роля е приемлива, съвместима с неговите културни и ценностни кодове: а в тази приемливост, предполагаща известна ценностна споделеност, може да се търси и имплицирана общност от друг тип, различна от вътрешнотекстовата множественост от перспективи. Казано огрубено и метафорично: тук може да се говори за отношение между две двойки – имплицитен читател и стоящо зад него текстово общество – и за реален читател и стоящо зад него реално културно-историческо общество, споделящо определени норми⁷.

В своята книга **Въобразените общности** Бенедикт Андерсън⁸ сякаш казва нещо подобно. За него модерният роман (както и вестникът) е комуникативна технология, която скрепява самия хронотоп на национализма. Националните романи произвеждат чрез фикционални техники унифициран хомогенен въобразим топос. Този тип роман е пълен с типични (повтарящи се и представителни за „националното цяло“) детайли и герои, а още по важно е, че е свързан и с идеята за аналогично хомогенната, населяваща го и движеща се из него социална общност. Тоест за Андерсън именно романите изработват единния образ на „родината“ и на „народа“, форми на колективното въображение, без които възникващата нация не би била въобще в състояние да мисли себе си, да извърши основополагащия акт на себе-идентификация.

Въпросът е как тази колективна форма на въображението става социално валидна, коя е онази деликатна принуда, караща хората да я приемат и да започнат да мислят себе си и своята поместеност в общност чрез нея?

⁶ Той цитира Буут. „Накратко, авторът създава образ на себе си и образ на своя читател; той измисля читателя си така, както и второто си аз. Затова най-успешното четене е онова, при което така създадените автор и читател могат да постигнат пълно съгласие.“

⁷ Възможните тук несъвпадения, разминавания, иновации, провокации и пр., които могат да разделят имплицитната в текста читателска роля от типовата роля на реален читател в определена културна и историческа среда, не променят нещата – провокациите, несъвпаденията и разликите принципно предполагат абстрактното усилие за съгласие, усилието по възстановяване на общността. Тук четенето ни се разкрива като медиум, който като всички комуникативни медиуми имплицира и продуцира общности.

⁸ Anderson, Benedict. *The Imagined Communities*. Verso, 1983 (Въобразените общности, изд. „Критика и хуманизъм“, 1998, прев. Яна Генова.)

В анализа на Андерсън тук се намесват не само фикционалният топос и фикционалният колектив, но и фикционалната комуникация. Тази въображаема територия е надарена от въображението с още един елемент – фикционален образ на читателската аудитория.

Андерсън описва възможна романова ситуация за персонажи, които не се срещат никога в рамките на определен роман, но въпреки това се преживяват от читателя като свързани. Как се получава това *полагане на персонажите в* (свързващо ги) *общество*, за което говори той?

Нека да цитирам: *Това общество е социологическа величина с такава твърда реалност, че неговите членове А и D (герои от роман, които могат и да не се познават) могат да бъдат описани дори като разминаващи се по улицата, без изобщо да знаят един за друг, и все пак да бъдат свързани. Втората е, че А и D са положени в съзнанието на всезнаещия читател... Новото в този въобразен свят е, че всички тези действия се извършват в едно и също часовниково, календарно време, но от действащи лица, които могат и изобщо да не се познават.* (Стр. 40.)

Тук Андерсън описва „обществото“, „съзнанието на всезнаещия читател“ и „празното хомогенно часовниково време“ на един от най-ранните филипински романи като фактори, равноположени по значение и важност – но това едва ли е така. Посредникът, който прави възможно осъществяването на „празната хронологическа темпоралност на едновременността“, е именно читателят – по-точно типова фикционална роля на „всезнаещия читател“.

Това се доказва и в следващия Андерсънов анализ, където той описва „хомогенния хоризонт“, общия топос в един мексикански роман: *Този авантюристичен tour d' horizon – болници, затвори, малки села, манастири, индианци, негри – все пак не е tour de monde. Хоризонтът е отчетливо ограничен – колониално Мексико. Нищо не свидетелства по-убедително за това социологическо единство от употребата на множествено число. То извиква представата за социално пространство, изпълнено със **сравними** затвори, от които никой не е сам по себе си значим, но всички те са представителни (в своето едновременно, обособено съществуване) за потисничеството в тази колония* (стр. 44).

И тук, както в предишния пример, е предположен читател, който има общи фонови знания с героите, автора и други читатели. Границата между романовото и реалното време, както и границата между романовото и реалното пространство се оказват проходими, защото текстовете на тези ранни националистични романи имат твърде специфичен имплицитен читател. От гледна точка на ранния Изер Андерсън описва просто една от афективните структури на инстанцията „имплицитен читател“ – той описва как *текстът изисква от читателя да заеме определена позиция*, да извърши „по очевидност“ серия от идентификационни актове.

Но в случая е от значение за каква именно позиция става дума и какви именно са тези идентификации. Текстовата стратегия на подобни произведения предполага идентичност на имплицитния читател с едно фикционално хомогенно множество от сходни на него

читатели: аудитория, която споделя неговите гледна точка, впечатления, мнения, оценки – всъщност публика от равни и сходни индивиди, която във всяко едно отношение има общи културни кодове с него. В същото време за тази стратегия на националистическия литературен дискурс „вътрешната“ хомогенна аудитория на текста, фикционалната комунитас от имплицитни читатели, е идентична на външната аудитория от реални читатели. Текстът налага имагинерно единство, равенство и братство върху реалната множествена и разнородна, състояща се от различни етнически, езикови и социални групи, публика. Като механизъм за ориентация и контрол имплицитният читател тук подтиква и скрито задължава „добре четящия“ реален читател да извърши два последователни идентификационни акта: 1. Той самият – независимо какъв е, към коя прослойка, етнос, език, микрокултура принадлежи – да се почувства едно с фикционалната публика от равни, родствени, приличащи на него индивиди, говорещи един (същия) език и споделящи същите контекстуални знания. 2. Идентификация на тази идеална хомогенна публика с реалната хетерогенна публика на една недовъзникнала нация. Така текстът свързва четири роли – на неизвестния реален читателски индивид, на реалната неединна читателска публика, на ясно определения фикционален читателски индивид и на фикционалната хомогенна публика. Той задължава реалния читател във въображението си да приеме за „братя“ непознатите и различните, с което едновременно и да хомогенизира във въображението това неизвестно множество. Да преживее комунитас от „сънародници“. Тази серия от идентификации задава и задължителни параметри на времето и пространството – определяйки ги като хомогенни вместилища на този въображаем фикционално-реален колектив, определяйки в добавка и основните им ориентационни точки – саморазбиращите се „тук и сега“. Последното води до явлението, наречено „публичност“ – с определено от една общност официално комуникационно пространство с общ код, контекст и известни комуниканти.

* * *

Нека да се помъчим да направим нещо като методологически синтез на всички тези теоретически перспективи.

Установихме, че комплексът писане – печатна книга – четене е дълбинна трансформация на Якобсоновата схема на комуникативния акт. В своята парадоксалност тази „замръзнала комуникация без ясни комуниканти“ (Рикьор, Богданов) произвежда над-ситуативност, абстрактна универсалност и откъсва индивида от „теснотата на непосредствената диалогична ситуация“ (Рикьор). Във възможния си предел тя отваря пред него възможността за участие в един универсален, т. е. лишен от конкретни характеристики, свят и универсална, т. е. неопределена, публика. Реалният читател е „поканен“ от книгата да се преобразува по този универсализиращ начин – но не е задължен да го прави. Вместо нормативният за архаичните култури преход от сакрално към профанно печатната книга предлага ветрило от възможности, hyper-link-ове (както бихме казали днес) – към универсализиращата сублимация, към консумацията и

забавлението, към естетската съзрцателност, към комуникацията с Другия. Реалният читател е свободен да си избере една или друга роля, която да реализира на фона на другите, останали нереализирани.

Тази свобода на реалния читател обаче не остава без последствия. За да я държи в граници, текстът е изградил една вътрешна инстанция – имплицитният читател. Това е неговата ориентиращо-контролираща „програма“, насочена към реалните читатели, която трябва да насочва реакциите им и да ограничава произвола им така, че да се получи „добро“ четене. От друга страна и контролът не е абсолютен – имплицитният читател е достатъчно неопределена структура, за да може да се насочва към нови и нови конкретно-исторически читателски публики.

Така печатната книга може да надскача ограничените исторически вкусове на една или друга епоха и идеалният J комуникативен предел (той може да бъде описан между полюсите на пълната индивидуация на читателя и пълното му приобщаване към универсална общност) не съвпада с различните емпирически читатели, нито с различните исторически конкретни читателски публики от различни епохи, различни културни кръгове, нации и пр. Дали не става дума за едно празно абстрактно поле от възможности, което различните епохи и читателски публики попълват?

Всъщност отношението между този предел – универсалната публика и конкретните емпирически публики – е малко по-сложно от една елементарна екземплификация. Защото между пределното универсално читателско човечество и отделния четящ индивид се намесва една изключително важна междинна инстанция. Става дума за една особена читателска аудитория, посредник между конкретното и над-конкретното – тази на нацията, на въображаемата общност от равни, свързани в органична общност индивиди. Както посочва Бенедикт Андерсън, този възлов идеологически конструкт на XVIII, XIX и XX век е твърде специфичен ефект от механизмите на имплицитния читател и имплицитната читателска публика. Нейният образ в точно определени романи (понякога и в други литературни жанрове) от края на XVIII и началото на XIX век се оказва определящ не само за литературната, но и за модерната публична комуникация въобще – тази въображаема публика участва като необходима символна форма в конструирането на реалните национални публики. За разлика от моделния и абстрактен характер на имплицитния читател, за който говори Изер, фикционалната национална аудитория е конкретен исторически феномен (нейната форма е различна и специфична за отделни исторически периоди, езици и национални литератури). Но точно защото не е абстрактен и празен модел, а е конкретно-историческо явление, тази фикционална публика може да придобие изключително съществени функции, да се намеси и определи характера и формата на символната власт в модерните общества – тя всъщност е самата форма на колективно, споделено въображение, чрез която нацията мисли себе си, осъществява акт на себе-идентификация. А това значи, че една исторически конкретна и специфична форма на абстрактния имплицитен читател – тази на имплицитната еднородна национална публика – става най-важната форма на

модерна комуникация и модерна социалност. Тази закрепена и възпроизводима форма на колективното въображение участва в изграждането на хомогенното национално време, пространство, език, културно наследство – в последна сметка тя е общият знаменател на националната социална връзка, тя е свързващата сила, правеща възможна специфичната дистантна кохезия и идентичност на националната общност.

Това, от друга страна, означава, че в целия този процес се сменя опозицията реално – фикционално. Имплицитната фикционална публика на романите и експлицитната реална публика на новите медии, вестниците, политическите дебати, обществените дискурси се мислят като едно и също: те съвпадат в начина, по който нацията „въобразява“ сама себе си. Това е нова форма на институционализирано (значи превърнато във валидна социална реалност) въображение, чрез която индивидът може да се преживява като свързан с други индивиди, които не е виждал, не познава и които никога няма да види. Създадена в романите и стихотворенията, имплицитната литературна публика става неизбежното имагинерно лепило, свързващо в реална връзка реалната национална публичност и национална комуникация.

От това има две следствия. Първо – националната публичност идеологически представя себе си не като медиен продукт, опосредствана комуникация, а като непосредствено общуване. Тя задължава комуникантите, като им задава параметрите на споделеното фоново знание, на общите контекст, код, комуниканти; като рамково условие на комуникацията тя дори определя обобщозадължителни „тук и сега“. Националната публика идеологически се само-представя не като създадено в косвена, дистантна и опосредствана мрежа от комуникации и медии (поща, телеграф, преса, литература, журналистика, публичност и пр.), а като потопена в непосредствена ситуация на „родно“ общуване (с това тя напомня устното общуване в архаичните face to face култури). Казано просто – тя задължава всички да имат споделена „родна и непосредствена“ „ситуация“, определя рамковия хронотоп на комуникацията.

Заедно с това тази фикционално-реална публичност продължава да представя себе си като осъществяваща преобразуваща трансформация към един по-голям, над-всекидневен (често пъти героичен, драматичен, исторически) свят и колектив. Тоест националната публика, този странен хибрид между реално и фиктивно, се изхитрява да слее в себе си полюса на *ситуацията, родствената близост, непосредствеността* и полюса на *големия, далечен, достъпен единствено косвено универсален свят*. Породена от културата на печатната книга, на идеологическо равнище тя се представя като парадоксален синтез на характеристиките на устната face to face общност и на големия универсален и неопределен модерен свят. Така нацията крие своето вътрешно социално разслоение и се представя като хомогенна и квази-универсална общност – непосредствена комунитас от равни, родни братя и сестри, бащи и синове и пр., майка и син (това, както е известно, са и най-честите

метафори, с които нацията сама назовава своите членове), която заедно с това играе и ролята на универсален свят и общност.

Второ – това нейно парадоксално положение между двата полюса на Рикъор – тясната ситуация – над-ситуативния универсален свят, не ѝ пречи да бъде мощен контролиращ механизъм и да задава норми – от нормите на доброто четене до нормите на общностния морал. Бидейки подкрепена чрез социални институции (преса, публичност, други медии), тя е контролиращ и санкциониращ инструмент, значително по-мощен от оставащия в текста имплицитен читател. Основната принуда е хомогенизацията и задължителното обединяване – тя скрито изисква от всички читатели-социални членове да се мислят като равни, едноетносни и близки членове на нейната комунитас. Нейната нормативност е вече не само „програма на текста“, но и задължителна рамкираща ценност на общественото мнение. Тази идеологическа нормативност успява да скрие от индивида две неща: 1. Социалната разслоеност, йерархичност и противоречивост на обществената структура – те се сливат в „родната“ комунитас; и 2. Фактът, че националният свят не е универсален свят.

* * *

Как се отнасяха разклоняващите се e-mail вериги, свързващи Герхард Чейка и Бил Гейтс, мен самия, Кристине Шерер и легендарния Ингъс Андерсън (и още безбройно и неведомо количество от mailing lists участници) към гореописаните комуникативни общности? Сравними ли са социалните връзки, създавани от устното общуване, от религиозната ръкописна книжнина, от масовата печатна книга, с паяжинните общности на електронната мрежа?

Горният исторически и теоретически екскурс направи най-накрая едно подобно сравнение възможно. В рамките на този кратък текст обаче мога де се спра само на няколко негови момента.

1. WWW не е (просто) медиум.

Първото, което беше възможно да се каже, е че трансформацията на медиумите е довела до състояние, в което новата high-tech форма на транс-комуникация вече не би трябвало да се нарича медиум, т. е. посредник. Причината е, че тези нови медии са престанали да бъдат медиращи – те не са вече екстензии на окото, ухото, ръката, гласа, както ги виждаше класическата теория на комуникацията. Новите мултимедийни, интерактивни, виртуални паяжини са престанали да бъдат **помежду** – между отправителя и получателя на съобщението, между автора и читателя, между началото и края на комуникативната верига. Шенън-Якобсоновата схема на комуникативния акт е толкова трансформирана, че в определен смисъл е вече невалидна. През електронните мрежи не се преминава, най-малко от всичко те са посредническо пространство, линейно прекосявано от едно послание, изпращано от изпращач, получавано от получател. Комуникацията е мулти-канална и мулти-сензорна, съобщенията сякаш се реят без източник и без адресат в пространството – предхождани и след-хождани от други подобни,

те нямат начало, среда и край, биват препращани напред, но и настрани, нагоре, надолу по нови региони на паяжината... Насочвано към един адресат, подобно на лично писмо, едно послание може да бъде препратено и към мнозина и да се превърне в публикация, декларация и апел, реклама, покупка... Но може и въобще да не бъде насочвано, а да се превърне от писмо в бърбене в някоя от безбройните chatrooms или да „застане“ в web-site или база данни, които не се пращат, а се „посещават“. А от web-site и базата данни е възможна обратна трансформация към съвсем лично послание. Заедно с тази възхитителна динамичност и нестабилна категориалност и локализация „съобщението“/името може да бъде вече само в кавички, все по-адекватно е да го наричаме „file“, „document“, може да бъде запазвано, копирано, архивирано и „отваряно“ във всеки един момент, информацията му не се губи, подобно на тази в непосредственото устно общуване, а е запечатана в дигитална форма.

Но виртуалното запазване е различно от това на печатните книги, текстове и произведения. То има прилики, но има и твърде съществени разлики в сравнение с тази замръзнала и трансформирана в артефакт комуникация – печатната книга – която, както видяхме, е способна да предложи на човека универсален свят и универсална публика. Загубвайки междинността си, мрежите са загубили и артефактността си и са се обърнали към себе си и са се саморазкрили като динамичен виртуален свят и виртуално човечество. Или по-добре – виртуални светове и виртуални човечества.

За да не бъдат празни метафори, изрази като „виртуални светове“ и „виртуални човечества“ трябва да бъдат аналитично разгънати, трябва и да се обясни специфичната им разлика спрямо такива общности, създадени от печатната книга, като „пределното универсално човечество“ и „националната публика“. Както видяхме от книгата на Бенедикт Андерсън, последните задължително биват мислени и като локализиращи в определени имагинерни топоси – територията на родното хомогенно пространство.

Структурата на виртуалната среда не може да бъде мислена чрез метафорите на универсалната хомогенна територия (свят, планета, страна, родина). Тя е верижна, йерархична или дървообразна, хипертекстуална, тя навързва полета, преплита информационни и аудиовизуални региони, които се отварят като китайски кутийки един в друг, позволява внезапни hyper-link прескоци. Тя кара „сърфиращия“ (а не общувания, не четящия) да се движи според предпочитанията си по потенциално безкрайни съзвездия от различни виртуални форми на живот. За разлика от абстрактно-универсалните и хомогенни въображаеми общности на книгата (които се мислят и локализиращи към подобни имагинерни топоси) виртуалните „светове“ пазят своята индивидуализирана конкретност и хетерогенност на най-различни „места“, „страници“, „адреси“, „бази“ – само че верижните им навързвания са потенциално безкрайни.

Предусещайки този процес, Бодрияр пише: „Отсега нататък нашата истинска обкръжаваща среда е вселената на комуникацията. Тъкмо по това тя се различава съществено от понятието „природа“ или „среда“ на XIX век. Докато те се съотнасяха с физически и биологически закони (детерминизъм на субстанцията, наследствеността и вида), обкръжаващата среда поначало е мрежа от съобщения и знаци и нейните закони са законите на комуникацията“ (стр. 223—224).

2. WWW поставя в ново отношение виртуално и реално.

Това, че ние живеем вече във виртуална среда, би могло да се възприема и съвсем буквално – статистики показват, че американските ученици и студенти на възраст от 16 до 22 години прекарват между 10—17 часа седмично пред компютъра – т. е. 9—12% от будното си време. Но чистото количество жизнено време далеч не е всичко – през Интернет минават някои от важните структуриращи живота реалности – огромен брой хора си намират работа по този начин, други преодоляват самотата си, виртуалните познанства понякога прерастват в съвсем реални женитби. Може да се изброява още – виртуалното пазаруване има реални последици, виртуалните политически акции могат да доведат до падане на правителства, до фалити на банки, в Интернет се преместват важни институции – пазари, административни учреждения, фондации. Наскоро прочетох съобщение, че повече от 15 000 английски града и локални общини си имат вече свои собствени web-site-ове.

Самите институции, когато заживеят свой виртуален живот, започват да се променят. Това важи и за официалните политически институции, които могат да осъществят мигновени допитвания и социологически анкети, да използват потенциала на повишената и освободена дискуссионна енергия, като заедно с това са принудени да се съобразяват с достъпността и прозрачността на информацията, с интерактивността на своите избиратели, които могат едва ли не да осъществяват мигновени плебесцити и референдуми.

Но отношенията между реалните и виртуални общности не бива да се представят единствено като велик технически прогрес. Като всяка технология и всяка медия виртуалните мрежи не само улесняват социума, но и създават в него нови проблеми и нови неравенства. Причината е проста – мигновената достъпност, за която говорих, е... недостъпна за мнозина, тя маргинализира определени групи и общности. Ще се задоволя да цитирам едно изследване, проведено от ООН, което показва как Америка (а глобално и светът) започва да се дели социално по линията на „имат – нямат“ достъп до Интернет. При това линията се движи по стари класови и етнически различия и ги задълбочава. Докато 73% от белите студенти притежават домашен компютър, това се отнася само за 32,9 % от чернокожите им колеги. Към средата на 1998 година в индустриалните държави живеят 15% от хората по света, но пък повече от 50% от потребителите на Интернет. За разлика от тях Южна Азия е дом на над 20% от всички хора, но на по-малко от един процент от потребителите на Интернет. ...Английският се използва в почти 80% от Интернет-страниците и в общия потребителски интерфейс –

графиката и инструкциите. И все пак по-малко от една десета от хората говорят този език. **Както гласи рапортът на ООН:** Комуникациите може да преодоляват географските бариери, но издигат нова преграда, която в съответствие с името си прилича на световна паяжина, която обгръща свързаните с нея и мълчаливо, почти неусетно, изключва останалите. Типичният потребител на Интернет е мъж под 35 години с университетско образование и високи доходи; той е градски жител и говори английски; тоест във всички краища на света този човек е част от едно доста елитно малцинство. Последствията? Обществото на мрежата създава паралелни системи за общуване: една за хората с доходи, образование и – буквално – с връзки, които им предоставят обилна информация на ниска цена и с висока скорост; и другата за нямащите връзка, които са поставени пред високите бариери на времето, цените и несигурността и разчитат на остаряла информация. Тъй като хората от тези две системи живеят едни до други и се конкурират, предимствата на връзката с Интернет вземат надмощие. Гласовете и проблемите на онези, които и без това живеят бедно – без доходи, образование и достъп до обществените институции – биват изтласкани все по-настрана. Макар да разглеждам само тези аспекти от рапорта на ООН, които засягат комуникациите и информационните технологии, рапортът съдържа много други обезпокоителни новини относно големите несъответствия в биотехнологиите и други подобни области. Не само информационната, но и много други бързо развиващи се технологии се оказват притежание на ограничен брой хора по света. Например десетте най-големи многонационални компании контролират следните проценти от съответните световни пазари: зърнопроизводство, 32%; фармацевтика, 35%; ветеринарна медицина, 60%; компютри, 70%; пестициди, 85%; и телекомуникации, 86%. Помислете си колко власт означава контролът върху 85% от пестицидите в света!

Изглежда, че ни трябва нова вълна от мисионери, които да проповядват високите технологии и информатиката. Може би имаме нужда от един хай-тек Корпус на мира. Но най-малкото, което можем да направим, е да вземем решение.

3. WWW се характеризира с „отсъствие на трансценденция“.

По-горе употребих израза: „сърфизацията“ се движи по потенциално безкрайни съзвездия от различни виртуални форми на живот. “Опасявам се, че на някого това би могло да му прозвучи патетично и почти окултно – като освободено скитане на самотния дух по недостъпни иначе светове, почти като *Скитник по звездите* на Джек Лондон или като *Чайката Джонатан Ливингстън*. Всъщност няма нищо патетично и не дай Боже окултно: виртуалното не е астрално. Астралните пространства и тела са класическа форма на религиозна трансценденция – те представляват „възвисяване“ към принципно идеални и отвъдни съществувания, духовни степени, общности и светове. В Интернет, разбира се, няма трансценденция – има за сметка на това безкрайно сложна паяжинна хоризонтална динамика, която води от web-site-а на читателски групи

на Фуко, към този на великите класици, оттам към този на турнира „Уимбълдън“, от него към аукцион за часовници, оттам на конни състезания, оттам към български чат-руум, оттам към база данни от академични списания, оттам към индивидуалния web-site на ... защо не на Ингъс Андерсън? Но да оставим за момент този персонаж, който непрекъснато се натрапва на моя сюжет. Въпросът е в това, че в паяжината отсъства напълно направляващ, ориентиращ, нормиращ и контролиращ авторитет – все едно дали това ще бъде Бог, супер-Его или имплицитен читател – виртуалната среда се подчинява на принципите на неконтролираната (или поне трудно контролирана) мигновена достъпност и интерактивност. Потребителят е не само свободен да прояви своя произвол – той непрекъснато е *подканян* да реализира своите предпочитания, никой не го контролира дали изоставя четения на екрана сонет от Шекспир, за да прескочи към предлагащата се в прозорчето от долния край на екрана еротична страница, а оттам да посети web-site на Massachusetts Institute of Technology. Всичко, което го заобикаля във виртуалните светове, е user friendly, направено е, за да бъде интерактивно манипулируемо от потребителя според неговите предпочитания, а не нормативно да го преобразува. Както забелязва още Лиотар през 1979 г., тази пределна демократичност ликвидира в много голяма степен и най-традиционния модерен авторитет – този на преподавателя и професора: неговата компетентност не може да се сравнява с тази на огромните и достъпни бази данни, складиращи някъде във виртуалните пространства.

Впрочем самият Интернет е пълен с размишления на преподаватели за ролята на Интернет при обучението – те хвалят или се оплакват от различни неща, но едно от най-симптоматичните оплаквания е, че студентите се предоверяват на информацията, заложена в Мрежата, нямат критично отношение към нея, не могат да различат зърното в гигантския куп електронна плява. Това е оплакване за намалената роля на дисциплинарния авторитет, комуто демократизмът на Мрежата е отнел възможността да селектира и йерархизира електронните източници, да различава истинни от съмнителни положения, оригинали от имитации и фалшификати: край на всичко това, всичко, което е в мрежата, е достоверно!

Разграждането на инстанцията, която Лакан нарича „В името на Баштата“, води до известна инфантилност на Мрежата – липса на граници между текстове, жанрове, престижни и непестижни области, мигновената достъпност, hyper-link-ове без усилия, без затруднен достъп или достъп само за посветени, казано антропологически – без мъчителни ритуали на прехода. Тази мигновена вседостъпност напомня онова, което Фройд нарича „инфантилното океанистично чувство“ – усещането за „неразкъсаната връзка, за принадлежността към целостта на света“, която се предполага че плодът изпитва в утробата на майката.

Интер-емпиризмът на Мрежата.

Само че сме принудени да се попитаме „що е цялост на света“.

Новата мрежовидна „цялост“ е лишена от трансценденция – нека още веднъж подчертая това. Тя няма отношение към анагогическото движение на душата, която се стреми към нейния Абсолют. При което малкото, отделното, частичното, раздробеното – се възвисява към Универсалното, Цялостното. Тя няма отношение и към немското Bildung – бавното усвояване и диалектическо снемане на Чуждото като култура, която интимно оформя и образува, преобразува и образува душата, Bildung като постигане чрез учение на собственото, идентично Аз. Моделът на световна „цялост“, имплицитен в електронната мрежа, няма нищо общо с онова, което други далечни епохи са разбирали под „цялост на света“. Например той е пределно далеч от онзи модел за цялост, създаден в XII век в анонимната *Книга на двадесет и четиримата философи: Бог е сфера, чийто център е навсякъде, а периферията J – никъде*. Разкъсаната хаотичност и емпирическа, неизбро-дима безкрайност на WWW е пределно далеч от визията на свършената, абсолютна, съсредоточена в себе си Цялост, която се центрира-покои във всяка възможна точка. Точно обратното – Мрежата е неспокойна, вътрешно динамична, тя непрекъснато изкушава индивида да се движи, да сърфира и навигира в океанистическата виртуалност, а не да се възвисява. Преходите в електронната паяжина са устроени така, че не предлагат възможност за преход от профанно към сакрално, от емпирическо към универсално – всички link-ове водят от едно профанно място към друго профанно място, от един емпирически адрес към друг емпирически адрес.

4. WWW е хетерогенна „универсалност“.

На тези разнородни навързвания от виртуални топоси – бази, адреси, сайтове, вериги, мрежи, дървета – съответстват и разнородни и разноредни множества от публики и общности. Както видяхме, приобщаването към голямата, световна и универсална публика се постига не качествено – чрез сублимативен скок в една универсална и хомогенна комунитас, а количествено – чрез постоянно електронно номадство от едно място към друго, от една виртуална компания към друга, от една конкретна общност към друга – и така до потенциален безкрай. Световната публика пази така своята замайваща хетерогенност, множественост и разпокъсаност – но нейните мащаби по невероятен начин надскачат личния опит и личните реални ситуации, в които иначе живее електронният потребител.

Разнородността е проявима и в това, че виртуалното пространство е обитаемо от твърде несъпоставими електронни субекти – самата разлика в персоналните e-mail-адреси и в WWW екстензии от типа на .com, .net, .edu, .org демонстрира, че в Мрежата хоризонтално и равноправно са локализирани търговски компании и университети, секти и индивидуалности, правителствени институции и подривни хакерски групи, chatrooms, бази данни, пазар и аукциони, научни конференции, реклама и еротичен екхибиционизъм. Тя смесва приватно с публично, официално с подривно, забранено и табуирано. Има site-ове, които са като чужди домове, които човек посещава, други са като чужди магазини.

Нещата само се усложняват от това, че заедно с .org, .com, .net, .edu има индекси, обозначаващи национална принадлежност – .at,

.bg, .uk, .fr, .de. Нациите, великите въображаеми общности, които са били доминантният посредник на всяка комуникация, са поставени редом с предприятията, мрежите и учебните заведения, тяхната йерархична позиция на задължаващи комуникативни общности е размита и почти загубена. От старомодната им, хомогенна комунитас има линкове към изложби, разпродажби, туризъм, учебни заведения и електронно търсене на изгубени роднини и приятели. Сякаш Мрежата е гигантски контейнер, който може да побере и виртуално да удвои всичко съществуващо.

Хетерогенността на Мрежата и нейните общности има и друго измерение. Началната случка ясно демонстрира, че от гледна точка на комуникативния си потенциал e-mail-ът по Internet обърква и пресича, надскача и отваря приетите за различни и разграничени комуникативни модалности, комуникативните общности и роли на Модерната епоха – публичност, пазар, приятелство, нация. Този тип общуване функционира като трансгресивна мрежа, за която бихме могли да заемем от Бруно Латур имена, създадени по друг повод – *хибрид, заплетена съвкупност, бърканица*. Internet-бърканицата пресича границите на онези традиционни, вебериянски сфери, вътре във всяка от които човек има утвърдена и специфична комуникативна роля. (Нека припомним някои от най-важните ролеви позиции в комуникативните сфери, които Модерността мисли като задължително отграничени: цялостно Аз–Ти отношение, купувач срещу продавач, оратор пред аудиторията, гражданин сред други граждани.) Същото важеше и с жанровете – личното писмо, рекламата и политическата декларация се преплитаха неотделимо. Всичко това можеше да бъде оприличено на диалог в пиеса, в която единият се намира въкъщи, казва се Боб и пее, но другият се намира на пазара, казва се Търговски пътник и декламира реклами, третият е в невидим парламент, казва се Левичар и произнася политически речи срещу агресията на рекламата. Можеха да се прибавят и още – например – четвъртият се казваше Герхард Чейка, намираше се в Берлин и в случая просто повтаряше чужди думи, а петият беше Непознатата Шерер, която мълчеше.

* * *

Имаше един обаче, който не мълчеше и който през хетерогенните полета, сайтове, мрежи, паяжини ми беше изпратил съвсем точно адресирана реплика, която ме беше убола като игла. Как ме беше открил Ингъс сред виртуалното море? Знаех за него само името. Дали всъщност знаех и него? Не беше ли възможно зад това име да се е маскирал съвсем друг мъж, друга жена с друго име и друга идентичност? И дори по-лошо – че, както гласи прочутият виц за Омир и авторството на *Илиада*, съобщението на Ингъс беше написано не от него, а от друг Интернет-обитател със същото име? Хетерогенността на ролите в комуникативното пространство на e-mail-а беше сдвоена със съмнителната идентичност на отделните участници: за тях беше възможно да играят, да сменят роли, да се маскират, да имитират, да сменят пол, социална принадлежност, имущество – и нямаше инстанция, която да провери

кой е Ингъс – мъж или жена, звяр, риба или хермафродит. Мигновената достъпност имаше и обратна страна – мигновена отстъпност, възможност за излизане от контакти, свободата на неангажирано и безотговорно общуване, почти божествена освободеност. Електронната мрежа изглеждаше освобождаваща не само от нормативността на сублимацията или на „родната общност“ – тя можеше да освободи човека от самия себе си, да му даде така мечтаните от Луиджи Пирандело възможности да се представи под друго име, да има много лица, много роли, да не е ангажиран със собствената си идентичност. А когато човек няма идентичност, той не може да умре...

Какво значи едно име, пуснато по Интернет? От него следваха линкове към други подобни имена, а в опцията SEARCH то биваше подредено до хиляди други Андерсън... Оттам то можеше да плъзне по безкрайността на Мрежата до предела на своята самодостатъчна загадъчност...

Дълбоко под кората на моята рационалност, отрасла в атмосферата на балкански суеверия, на комунистически и пост-комунистически конспирации, се раждаха странни съмнения. Случайно ли беше това, че точно когато аз четях и се вълнувах от въображаемите общности на Бенедикт Андерсън и имлицитния читател на Изер, някъде от виртуалните бездни на WWW изплува едно съобщение, което съчетаваше в адреса си двете сигли – andersi@ciue.edu.ee – „I“-то на Изер и Името на Андерсън? Какво значеше това съвпадение – и значеше ли нещо въобще?

Дали докато пишех в един класически жанр на печатната култура – писмен, линеарен традиционен доклад за конференция – не ми се беше случило виртуално знамение? Изведнъж си дадох сметка, че отново правя традиционния академичен жест, насочен към универсалната интелектуална публика. Опитвайки се да разсъждавам върху новия медиум, аз бях дълбоко и безвъзвратно обвързан със стария. И докато аз разсъждавах научно и печатно за хаотичната хетерогенност и емпиричност на новата Универсалност, за вседостъпността, за съчетаването на непосредственост и дистантност, за кризата на анагогическия път и Bildung-a, за липсата на трансценденция в електронните паяжини и пр. и пр., се беше случило нещо важно и виртуално. Може би самият Дух на новото хипер-време, емпиричната Трансцендентност на link-овете, предрешена като Ингъс, Изер и Андерсън, разпростряла във всемира всемогъща си WWW, ме беше удостоила с внимание. С благосклонна ирония той/тя/то/те ми беше изпратил лично послание.

А то гласеше просто: *Ти си толкова евтин и невероятно наивен.*